

KÍSÉRLET A MARXIZMUS ANTOLOGIÁJÁNAK ÖSSZEÁLLÍTÁSÁRA

TANÍTÁS A VILÁG MEGVÁLTOZTATÁSÁRÓL

B Á L I N T I S T V Á N

Egyetlen antológia sem nyújthat teljes képet a költészetről. Arra sem alkalmas, hogy egy-egy nemzet, egy-egy irányzat költészetének egészével megismertessen, még kevésbé arra, hogy egy-egy alkotót árnyaltan mutasson be. Arra azonban megfelelő, hogy ízelítőt adjon, kedvet csináljon a részletesebb, elmélyültebb tanulmányozáshoz, egy-egy alkotóval való teljesebb megismerkedéshez. Hasznos kézikönyv is, amit mindenki akkor vehet elő, ha valamit fel akar eleveníteni, vagy idézni akar. Ugyanakkor az antológia értékes, önálló alkotás is, sőt irodalomtörténeti eseménnyé is válhat, szerkesztői ritkán ugyan, de maguk is bekerülhetnek az irodalomtörténetbe.

A Marksizam, misao savremene epohe (A marxizmus, korunk tudománya) címmel most megjelent hatalmas, háromkötetes, több mint háromezer oldalas szöveggyűjtemény a marxizmusnak ilyen ritkán előforduló antológiája. A szerzők hat témakör köré csoportosították a marxizmus ismert teoretikusainak nézeteit és álláspontjait. Ez a hat témakör: 1. a filozófiai-történeti kiindulópont, 2. a polgári társadalom közgazdaságtanának bírálata, 3. az osztály és osztályharc — a történelem mozgatóerejének felfedezése, 4. az osztályharc politikai dimenziója, 5. az osztályharc és a szocialista forradalom, 6. a szocialista társadalomról — fejlődése és sajátosságai. Nehéz a könyvismertetés módszerével teljes képet adni a válogatás lényeges kérdéseiről. Még nehezebb a vállalkozás olyan ismertetését adni, mely a felvetett kérdéseket meg a szerkesztők munkájának eredményét egyaránt érzékelteti. Éppen ezért csak néhány mozzanat felvillantására vállalkozhatunk.

Marksizam, misao savremene epohe. Szerkesztette Najdan Pašić és Miroslav Pečujlić, Beograd, 1976

I.

Nyilvánvaló, hogy minden antológiát a szerkesztők elmélyültsége és a munka eredményei tesznek értékessé, de történelmi eseménnyé az a pillanat avatja, amelyben megjelenik, amelyet megragad. A marxista szövegeknek előttünk álló antológiája azért történelmi esemény, mert rendkívül kedvező pillanatban jelent meg, a marxista elméletnek és gyakorlatnak egy sajátos pillanatát ragadta meg mind jugoszláv, mind nemzetközi viszonylatban. Jugoszláv viszonylatok között az elméleti gondolkodásnak azt a pillanatát tükrözi, amikor a nagy viták, a végletekből végletekbe való csapongás után a hazai filozófia igen termékeny korszakba jutott, nemzetközi keretekben pedig a marxizmus reneszánsza kezdődött meg. A forradalmi gyakorlat jugoszláv viszonylataiban azt az időszakot jelzi ez a kiadvány, amikor tényleges fordulat következett be, vagyis a részben még eszményként élő öngazgatástól — a X. kongresszus határozatai, az alkotmány és a társult munkáról szóló törvény meghozatala után — eljutottunk a közvetlen gyakorlati megoldásokig; nemzetközi szinten pedig ismét időszakúvává vált — a fejlett és fejlődő országokban egyaránt — a társadalmi átalakulás kérdése.

A jugoszláv filozófiai viták lényegét jól ismerjük. A dogmatikussal való leszámolás, a sztálinizmussal való szakítás a jugoszláv filozófiai gondolat hihetetlen fellendülését hozta magával. Ebben a fellendülésben, az új mondanivaló megfogalmazásának keresése közben azonban jelentkezett, sőt majdnem a jugoszláv filozófiai élet uralkodó irányzatává vált az úgynevezett zágrábi iskola — amelynek két képviselője, Gajo Petrović és Milan Kangrga írása ebben a gyűjteményben is helyet kapott. Ez az irányzat dogmatikus kizárólagossággal lépett fel mindenki ellen, akinek más volt a véleménye, sőt ebben a kizárólagosságban addig mentek, hogy az általuk igazinak vélt marxizmusból töröltek mindent, ami az ifjú Marx után született és nem volt Marx korai munkáinak vonalán, úgyszólván még a későbbi Marxot is, de Engelst mindenképpen, részben Lenint is. Hamarosan a kizárólagosságnak ezt az „antidogmatikus dogmatizmusát” is le kellett vetkőzni, hogy a jugoszláv filozófia igazán termékeny fejlődésszakaszba juthasson. Kis leegyszerűsítéssel fogalmazva, nemzetközi méretekben is ellentmondásos folyamatok során gazdagodott a marxizmus. A nagy dogmatikus revízióval, a sztálinizmussal való leszámolás, annak visszahatása egy új elméleti végletet eredményezett, az úgynevezett absztrakt humanizmust, az egyéniség és a fiatal Marx abszolutizálásával. Erre visszahatásként a dogmatizmus elleni harc eredményei átmentésének, de a végletek lenyésésének kísérlete jelentkezett. Új végletként pedig a strukturalizmus, mint az absztrakt, túlzott emberközpontúság ellenhatása, illetve az ember nélküli világ filozófiája, és most már abban az időszakban élünk, amikor ezzel a visszahatással, annak végleteességével is szem-

benézhetünk. Tehát összegezhetjük mindezeknek a mozgásoknak és ennek az ellentétekben megmutatkozó fejlődésnek az eredményeit.

A forradalmi gyakorlatban hasonló módon rendkívül kedvező pillanatot ragadhat meg ez a gyűjtemény. A jugoszláv filozófiai gondolkodásban ugyanis bizonyos feszültséget teremthetett, hogy az öngazgatás eszménye, elmélete a gyakorlatban gátló nehézségek után tudott csak megvalósulni. Még inkább az, hogy a gyár falain kívül is érvényesülő öngazgatási mechanizmus nélkül, a kapitalista piac anarchiájának tüneteit szülhette, vagy a piaci anarchia és az állami beavatkozás közötti ingadozást tehetette gazdasági politikává, és újrateremt sok olyan jelenséget is, amivel a kapitalizmus már régebbi fokán megbirkózott: a piac anarchiájától a nacionalizmuson át egész a harácsolás tüneteig; amivel politikai síkon együtt járt a liberalizmusnak és technokratizmusnak is egy furcsa szövevénye. Most azonban megtaláltuk a gyakorlati megoldások felé vezető utat, sőt még annak módját is, hogy a gyakorlat és az elmélet eltávolodása ne szüljön újabb nehézségeket, hiszen tudjuk, hogy az öngazgatásnak mint nagy történelmi vállalkozásnak teljes diadala a társadalmi fejlődés szintjén és az állam nélküli társadalom kialakítása, vagyis a szabad termelők szabad társulása társadalmának megteremtése hosszú folyamat, amely szakadatlan tudatos akciót követel minden társadalmi erőttől, és ebben a folyamatban minden lanyhulás, elbizonytalanodás vagy akár elbizakodás új veszélyt szül, és akadályozza ezt a hosszú távra szóló fejlődésirányt.

Nemzetközi viszonylatokban a szemünk előtt kettős forradalmi folyamat bontakozik ki. Egyrészt a fejlődő országok sajátos úton megindulnak a szocializmus építése felé. Másrészt a fejlett országokban mintegy hatvanéves szünet után ismét napirendre került a társadalmi rendszer átalakulásának, az új társadalom diadalának kérdése. Ez a kettős forradalmi folyamat mindenképpen a marxizmus reneszánszával jár együtt. Már magában az a pusztta tény is erre mutat, hogy a nyugati országokban örökös ellenzékiségre berendezkedő, a kapitalizmus absztrakt bírálását nyújtó, majdnem hogy messiásra váró vagy a szocializmus győzelmét éppen a „szocialista közösség” háborús győzelméhez kötő marxizmus (az utóbbi nézettel való leszámolás a jugoszláv filozófiai—politikai irodalomban, elsősorban Edvard Kardeljnek *A szocializmus és a háború* című könyvében, a világ marxista gondolkodásának formálásában kivételes jelentőségű) lassan átalakult és ténylegesen azzá vált, ami a lényege: a világ átalakításáról szóló forradalmi tanítássá. Mivel a nyugati marxizmus ebben a hosszú időszakban elsősorban a társadalmi átalakulás kérdésének taglalásáról mondott le, minthogy a kérdés felvetéséhez nem voltak meg a szükséges objektív és szubjektív föltételei — sem a forradalmi gyakorlat és az azt képviselő forradalmi párt, sem pedig a gyakorlatból kinövő és arra természetszerűen visszaható marxista elmélet —, maga is természetesen, önmagában elvesző, belső vitákba bonyolódó tanítássá vált, hogy az

új föllendüléssel, a forradalmi gyakorlat és az erős forradalmi pártok kibontakozásával, a világ megváltoztatásának újbóli napirendre kerülésével új felvirágozásának korszakába jusson el.

Az elméletnek és a gyakorlatnak ezt a sajátos pillanatát rögzítették háromkötetes kiadványukban a marxista tanítás antológiájának szerkesztői. Így aztán munkájuk nemcsak egyszerűen mint szöveggyűjtemény vagy segédkönyv jelentős, hanem úgy is mint ennek a sajátos pillanatnak a megragadása, a marxizmus jelenének feltérképezése, problémaköreinek felvázolása, sőt a marxista kutatásnak ebben a termékeny és kevésbé termékeny korszakok váltakozásából álló időszakban megteremtett elméleti gazdagságának összegezése is. De éppen azért, mert ilyen sajátos pillanatban ragadták meg a marxista elméletet és gyakorlatot, a szerkesztők nem sorakoztattak eklektikusan egymás mellé mindent, amit a marxizmus fejlődésének több mint százéves időszakában megteremtett és magával hozott. Szerkesztői koncepciójuk sajátos vonása, hogy a marxizmus egy-egy irányzatának bemutatása után annak bírálatát is azonnal megadják: közlik Sztálin legismertebb munkáját, a dialektikus és történelmi materializmusról szóló cikkét, de csatolják hozzá Predrag Vranicki és Najdan Pašić bírálatát; nem csak Sartre egzisztencializmusát ismertetik a szerzőnek szinte már klasszikussá vált szövegeivel, hanem ugyanebben a fejezetben közlik Lukács, Habermas, Schaff Sartre-bírálatát; közlik Marcuse jellemző szövegeit, de ugyanakkor P. Matik, H. H. Holz ezzel kapcsolatos kritikai észrevételeit; közlik Althusser kísérletét a marxizmus és a strukturalizmus összehangolására, pontosabban a marxizmusnak a strukturalizmus révén történő gazdagítására, de ugyanakkor cikkeket hoznak a strukturalizmus keletkezésének okairól, elemzéseket a marxizmus és a strukturalizmus viszonyáról, magáról Althusserről, és közlik a strukturalizmusnak a bírálatát is.

A sajátos szerkesztői koncepciónak azonban nemcsak az a lényege, s nemcsak az illusztrálja a munka eredményességét, hogy a szerkesztők igyekeztek minden oldalról megvilágítani a marxizmusnak egy-egy irányzatát, tehát az alapszövegek mellett annak bírálatát is adják, hanem a választott koncepció következetes alkalmazása is, amivel elkerülték a marxizmus bármelyik irányzatának dogmatikus kizárólagossággal való elvetését, de azt is, hogy kritikátlanul vegyenek át bármely irányzatot, vagy egyszerűen eklektikus módon állítsák egymás mellé a különféle irányzatokat. Ez a koncepció a szerkesztők számára nemcsak a marxizmus történetének sajátos felvázolását tette lehetővé, hanem azt is, hogy átmentsenek minden elméleti eredményt, a világ átalakításának szolgálatába állítsák mindazt, ami a marxizmus fejlődésének ellentmondásos útján létrejött.

Külön kell szólnunk arról, hogy a különböző irányzatok közötti bolyongás vagy az irányzatok tanításának kritikátlan átvevése, illetve eklektikus egymás mellé állítása helyett a szerkesztők fel tudják kínálni azt

a választóvonalat, amely lehetővé teszi számunkra, hogy dialektikusan igazi marxistaként, szuverenül tájékozódjunk e szöveggyűjteményben, vagyis hogy fel tudjuk ismerni azt, ami a különféle próbálkozásokban és irányzatokban érték és el tudjuk vetni mindazt, ami egy-egy téves gyakorlat elméleti vetülete, vagy átcsapás egy másik végletbe, ami a polgári filozófia hatása a marxizmusra, ami esetleg társadalmi vagy egyéni tévút, melléfogás, alaptalan kísérletezés szüleménye egy-egy irányzatban. Ahogyan a mai társadalmi gyakorlatban a nyugat-európai kommunisták megtalálták azt a vezérfonalat, amely lehetővé teszi a forradalmárookra és reformistákra való régi felosztás újjal való felcserélését és az igazi választóvonal megvonását, például L. Basso megfogalmazásában: „Az első világháború után keletkezett régi megoszlás kommunisták és szocialisták között többé már nem felel meg a jelenlegi helyzetnek. Többé nem a lenini típusú forradalom élharcosaira és a hatalom fokozatos meghódításának híveire oszlunk, hanem azokra, akik hajlamosak beolvadni a kapitalista társadalomba és azokra, akik úgy vélik, hogy a mai társadalomban megértek a feltételek és az esélyek a társadalom szocialista átalakítását célzó harcra.” (II. kötet, 919. old.)

A szerkesztők olyan vezérfonalat találtak, kínáltak fel és érvényesítettek az antológiában, mely lehetővé teszi az olvasó számára és a marxizmust tanulmányozó kutató számára egyaránt a sokféle irányzat és a sok szerző közötti tájékozódást, anélkül, hogy a régi vagy új típusú dogmatizmusra vagy minden irányzat és elmélet kritikátlan igenlésére bármi szükség is lenne. Ezt a marxista kritériumot Edvard Kardelj is megfogalmazta a kiadványban közölt tanulmányrésztében: „Mint gyakran hangsúlyozzák, a marxizmus nem dogma, hanem útmutatás a munkához. Tehát valaki munkájának az elbírálásánál nem az a döntő, hogy mennyire megfelelő marxista citátumokat talált bizonyos eljárásainak igazolására és szubjektíve hogyan értelmezte a marxista útmutatást, hanem hogy milyen konkrét társadalmi-történelmi eredménye van ennek a munkának. Ez az eredmény mutatja meg, hogy valaki jól vagy rosszul élt-e ezzel az útmutatással.” (II. kötet, 805. old.) Persze, ez nem tekinthető pragmatikus fölfogásnak. Hiszen nem azt vallja, hogy a marxizmusban igaz, ami hasznos a társadalmi gyakorlat számára, illetve, nem azért igaz, mert hasznos, hanem azt állítja, hogy valami hasznos lehet a társadalmi gyakorlat formálásában, mert igaz. Ily módon Edvard Kardelj nézete megadja a valódi kritériumot minden marxista irányzat kritikai felmérésére.

A szerkesztők még egy vezérfonalat kínálnak fel az eklekticizmus ellen: „A marxista gondolat mindennemű elszegényítésének van egy közös nevezetője: a forradalmi tevékenységet, a sok milliós dolgozó tömegek alkotását kizárni a történelmi mozgás döntő tényezői közül és a kiutat valahol másutt keresni.” (I. kötet, XX. old.) Egy-egy szerző egyéni szint és értelmezést vihet a marxizmusba. Egy-egy irányzat előtérbe állíthatja ezt vagy azt a mozzanatot, visszahatásként felléphet ilyen vagy olyan törté-

nelmi jelenségek vagy terméketlen végletek ellen, de a marxizmus igazi folyamatához csak az kapcsolódik, ami a forradalmi tevékenységet, a tömegek alkotólendületét igenli, előmozdítja, ami tényleg tanítás a világ átalakításáról, és erre csakis a forradalmi gyakorlat, a tömegek forradalmi megmozdulása képes.

Ezt a koncepciót képviselik az antológia szerkesztői. Az antológia legfőbb értékeit ott ismerhetjük fel, ahol ezt a koncepciót következetesen alkalmazzák, ahol a munka értékei maguk sugallják a marxizmus ilyen megközelítését, és ott láthatók meg a hézagok, a kívánnivalók, ahol ezt a koncepciót nem sikerült töretlenül érvényesíteni, vagy ahol akadályok merülnek fel érvényesítése közben.

II.

Az imént elmondottak már a háromkötetes munkához kapcsolódó következő kérdésre vonatkoznak: milyen eredménnyel járt a szerkesztők munkája, milyen képet kapnak azok, akik ennek az antológiának alapján akarják megismerni a marxizmust? Ettől a választól függ ugyanis a vállalkozással kapcsolatos értékítélet is.

Ha így tesszük fel a kérdést, akkor megállapíthatjuk: a mű szerkesztői jó munkát végeztek. Hű képet nyújt a három vaskos kötet arról, hogy a marxizmus képviselői hogyan vélekedtek és vélekednek a forradalmi elmélet és gyakorlat legidősebb kérdéseiről. A gyűjtemény fejezetei azonban nem azonos értékűek. Terjedelmükben sem egyformák: a második kötet három kérdéscsoportot ölel föl, mégis — szerintünk — ez a kötet a legértékesebb része a gyűjteménynek; az egész utolsó kötet viszont egyetlen kérdéscsoportot tárgyal, mégsem tűnik eléggé feldolgozottnak.

A gyűjtemény kétségtelenül legfőbb értéke a vázolt koncepcói és a történelmi pillanat megragadása: a marxizmus történetének bemutatása Marx és Engels műveitől kezdve, mindazokon az állomásokon át, amelyekről a mai történelmi helyzet érzékeltetésekor szóltunk. Ehhez kapcsolódik a két szerkesztő előszava — Miroslav Pečujlić és Najdan Pašić tanulmánya — is. E két tanulmány Edvard Kardelj kumroveci előadásával kiegészítve immanens értelmi képet nyújt a marxizmus pillanatnyi helyzetéről. Ezt a képet teszi teljessé a harmadik kötet végén adott több mint százoldalas bibliográfia is, amely szerintünk a marxista irodalom eddig legteljesebb áttekintése, tehát már önmagában is olyan forrásmunka, amely megkönyvíthatja a további kutatást, a marxizmus egy-egy kérdésének beható tanulmányozását.

Az első kötet második fejezete — a marxizmus történelmi-filozófiai kiindulópontjainak ismertetése után — a polgári közgazdaságtan kritikájának szolid összefoglalóját adja Marx és Lenin idevonatkozó műveinek kivonatos ismertetésétől, a II. Internacionálé teoretikusain át, a marxista

közgazdaságtan legismertebb mai képviselőinek műveig. Sőt ebben a fejezetben a szerkesztők felvillantják a marxizmus egyik kivételesen érdekes, de még mindig elhanyagolt témáját: a társadalmi rendszerek kérdését. Arra gondolunk itt, hogy még mindig az ősközösség, rabszolgatartó rendszer, feudalizmus, kapitalizmus és szocializmus sablon szerint követjük a társadalmi rendszerek változását, holott már Marx példát mutatott e kérdés sokkal összetettebb megközelítésére. A jelzett kérdéssel kapcsolatos vizsgálódások mellett szó van ebben a kötetben a társadalmi rendszerek elméletének egyik rendkívül izgalmas, de eléggé mellőzött kérdéséről, az úgynevezett ázsiai termelési módról, amelynek vizsgálata egészen más megvilágításba helyezheti a társadalmi rendszerek váltakozásának egész elméletét. (Sajnáljuk, hogy ennek a kérdésnek nem szenteltek a szerkesztők nagyobb figyelmet, vagy hogy mondjuk nem ismerték a kérdésnek — szerintünk — egyik legeredetibb, legátfogóbb feldolgozójának, Tőke Ferencnek idevágó munkáit. Ha már itt vagyunk, hadd tegyük hozzá: a mű egyik gyenge pontja, hogy nem bővítették ki eléggé a szerzők körét.)

Ugyanilyen szolid a gyűjtemény harmadik fejezete is, amely az osztály és az osztályharcok kérdését tárgyalja, szintén elsősorban Marx, Engels és Lenin művei alapján, de felsorakoztatja a kérdés mai marxista tanulmányozóit, sőt ízelítőt ad a „harmadik világgal” kapcsolatos vizsgálódásokból, és elég átfogóan dolgozza fel a nemzeti kérdés osztályvonatkozásait. Érzésünk szerint a negyedik fejezet boncolgatja a legizgalmasabb kérdéseket, de a felkínált anyag éppen itt a legszegényebb. Részben azért, mert a pártről és az államról szóló tanítás a marxizmus gerince, tehát a leglényegesebb mondanivalót ezzel kapcsolatban más fejezetekben — vagy ott is — el kellett mondani. A másik ok szerintünk az, hogy — helyszűke miatt — itt volt a szerkesztők keze leginkább megkötve. Ezekkel az okokkal magyarázható, hogy a pártelmélettel kapcsolatos rész elég szegénynek tűnik, különösen, ha hozzátesszük azt is, hogy még csak szerkesztői törekvésként sem jelzik azokat a tapasztalatokat, amelyeket a pártépítéssel kapcsolatban a kínaiak, a vietnamiak vagy újabban mondjuk a kongóiak szereztek; még jobban hiányoljuk, hogy ezzel kapcsolatban szó sincs az olasz, francia és spanyol kommunisták elméleti vizsgálódásairól. A marxista államelmélet még ennél is összetettebb, úgyhogy annak bemutatására a szerkesztők már nem is vállalkoztak, megelégedtek néhány alapvető elv felvázolásával.

A gyűjtemény legértékesebb részének tartjuk az V. fejezetet, amely az osztályharcról és a szocialista forradalomról szól, elsősorban azért, mert ez ragadja meg a már vázolt történelmi pillanatot, és ezzel kapcsolatban érvényesül legteljesebben a szintén már vázolt szerkesztői koncepció, úgyhogy — szerintünk — ez a fejezet egyenértékű a marxizmus történetének felvázolásához kapcsolódó első fejezettel, és azzal együtt teszi igazán értékes vállalkozássá ezt a szöveggyűjteményt. (Nem véletlen, hogy éppen ebben a fejezetben kapott helyet a világ marxistáinak legfrisebb hozzá-

járulása a forradalmi elmélet kibontakozásához: Berlinguer cikke a *Rinascita* 1973 szeptember—októberi számából.) Ez a fejezet tükrözi ugyanis legteljesebben a marxizmus fejlődésének mai pillanatát, melyben ismét az érdeklődés előterébe került a világ megváltozásának, a társadalom forradalmi átalakításának kérdése. Igaz, hogy vázlatosan, de ebben a fejezetben kapott helyet az el nem kötelezettségnek mint a népek világforradalma sajátos megnyilatkozásának elemzése, egy cikk a jemeni népi forradalom tapasztalatairól és egy elemzés arról, hogy miért nem lehetett az Algériai Kommunita Párt az algériai forradalom élcsapata. Ezek azonban inkább csak jelzések és ízelítők a hatalmas, rendkívül gazdag vonatkozó anyagból. A szocialista átalakulás kérdésének a fejlett nyugati országokban való felvetéséről azonban már majdnem teljes képet kapunk.

A forradalom időszerű kérdéseiről ugyanis nemcsak idézetgyűjteményt nyújt a kötet a klasszikusok műveiből. Bár ilyen idézeteket is találhatunk, akkor is, amikor arról van szó, hogy a szocialista forradalom milyen radikális átalakítást jelent, tehát annak végrehajtása miért nem lehet egyszerűen a parlamenti választások megnyerésének kérdése, de akkor is, amikor azt igazolja a fejezet, hogy már a marxizmus klasszikusai lehetségesnek tartották az úgynevezett békés utat, hisz Marx egy helyütt ezt írta: „Nem tagadjuk, hogy vannak országok, mint Amerika, Anglia — és ha jobban ismerném az Önök intézményeit, talán hozzátenném Hollandiát is —, amelyekben a munkások békés eszközökkel elérhetik céljaikat.” Engels pedig a kérdést még teljesebb megvilágításba helyezve mondotta: „A régi haldokló helyébe életképes valóság lép — békés úton, ha a régi elég okos ahhoz, hogy ellenkezés nélkül meghaljon, de erőszakosan, ha ellenkezik ezzel a szükségyszerűséggel.” (II. kötet, 734. és 735. old.) Lényeges, hogy a megjelentett szövegek alapján képet kapunk még a társadalmi átalakulás marxista elmélete kialakításának útjáról is. Például arról, hogy Marx milyen későn fogalmazta csak meg a termelőeszközök társadalmosításának követelményét, vagy hogyan állította Lenin a klasszikus tétel — a szocialista forradalom a kapitalizmus fejlődésének csúcán diadalmaskodik — helyébe a termékeny újat: a forradalom ott diadalmaskodik, ahol a kapitalizmus ellentétei a legkiélezettebbek.

A szöveggyűjteményben legfontosabb azonban ennek a kérdésnek a mai pillanathoz kapcsolódó része. A gyűjteményben ugyanis helyet kap a mai nyugat-európai marxista gondolat mindhárom vonatkozása: a kérdés, a tanulság és az út. A kérdés: miért nem következett be mindeddig a szocialista forradalom a fejlett kapitalista országokban, miért győzött ez a forradalom mindeddig csak a fejletlenekben, miért támogatja a lakosság többsége a kapitalizmust és miért mutathatják be ellenségei a szocializmust a többség elleni erőszaknak? A válasz erre a kérdésre, hogy a kapitalizmus kitermelte a maga mechanizmusát, amellyel a tömegeket az adott társadalmi keretben tartja. De ebben a válaszban benne van az is, hogy ezért a marxisták, a kommunisták elmélete és gyakorlata is hibáztatható.

„Nem a munkásmozgalom van válságban, hanem a munkásmozgalom elmélete” — írta André Gorz. Hibáztatható azért, mert nem tudott létrehozni, kialakítani egy olyan elméletet és gyakorlatot, amely kiugrasztotta volna a tőkés rendszer mostani védnökeit, megakadályozta volna, hogy a demokrácia védelmezőjeként lépjenek föl, bebizonyította volna, hogy a kapitalizmus — ha szaván fogják — megtagadja saját elveit, lábbal tiporja a demokráciát, amely állítólag szorosan hozzá kapcsolódik, vagyis habozás nélkül diktatúrához folyamodik. De még inkább hibáztatható azért, mert amikor a nyomor megszűnt forradalmi hajtóerő lenni, nem tudta megfogalmazni azokat az új forradalmi jelszavakat és célokat, amelyek mozgósították volna a tömegeket, nem tudta összefogni ezeket a tömegeket, nem tudta tudatosítani az elégedetlenséget, hogy az társadalmi átalakító erővé minősülhessen át. A tanulság: az 1968. évi forradalmi események — elsősorban Franciaországban — sok mindenre megtanították a világ kommunistáit, elsősorban arra, hogy a modern, „jóléti társadalomban” is milyen mély elégedetlenség lappang, hogy ez az elégedetlenség elemi, mindent elsöprő erővel feltörhet és súlyos következményekkel járhat, ha a forradalmi párt nem tud ennek a tömegmozgalomnak az élcsapata lenni, ha nem tud megbirkózni az új feladatokkal, mert ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a mozgalom élcsapat nélkül marad és kifulladásra kerül. Tehát lényeges átalakuláson kell átmennie annak a kommunista pártnak is, amely ezzel a helyzettel az adott pillanatban nem tudott mit kezdeni. És az út: a gyűjteményben benne van az olasz kommunisták „történelmi kompromisszumának” egész elmélete. A tennivalók felismerésétől: „Az adott forradalmi erő célját, amelynek lényege az adott történelmi és társadalmi realitás konkrét átalakítása, nem lehet elérni a tiszta voluntarizmussal vagy a munkásosztály legharciasabb részeinek ösztönös osztályjellegű megnyilatkozásaival, hanem csakis a lehetséges víziójából kiindulva, a harciaságot és az erényt egyesítve józan belátással és a manőverekre való képességgel”, egészen a taktika megfogalmazásáig: „Lényeges feladatunk — és ezt el is végezhetjük — az egységes összetartó erő bővítése, a nép nagy többségének tömörítése a demokratikus újjászületés s az egész társadalom és az állam újjáépítésének programja körül, valamint a politikai erők olyan tömörítése, amely ezzel a programmal összhangban, ezzel a többséggel végre is tudja hajtani ezt a programot.” (II. kötet, 940. és 937. old.)

Az utolsó kötet, mint már mondtuk, egyetlen témával foglalkozik: a szocialista társadalom építésének gyakorlatával. Ez a kötet azonban inkább már arra utal, hogyan kellene tovább folytatni a szerkesztők által megkezdett munkát, mi lenne a további tennivaló. Ebben a kötetben látszanak ugyanis leginkább a vállalkozás korlátai. A feldolgozott és a témában jelölt kérdéskör nyilvánvalóan sokkal gazdagabb, mint ahogyan a kötet alapján gondolnánk. Sokkal gazdagabb a hazai, a jugoszláv szocialista öngazgatás elméletének és gyakorlatának szempontjából is. De még

gazdagabb, ha ezt a kérdést nemzetközi méretekben tekintjük át. Akaratlanul is felvetődik a kérdés, hogy miért nem közöl ez a fejezet egyetlen kínai, vietnami, észak-koreai, mongóliai vagy kubai marxista művet sem. Pedig időközben már egy-egy afrikai országban is érdekes tapasztalatokat szereztek a szocializmus sajátos útjaival kapcsolatban. Az sem lenne kivetnivaló, ha ebben a fejezetben olvashatnánk a fejlett nyugati országok marxistáinak fejtegetését a szocialista társadalom gyakorlatának kérdéseiről.

Ez is mutatja, hogy a szerkesztők ezzel a gyűjteménnyel tényleg egy sajátos pillanatot ragadtak meg. Azt a pillanatot, amikor a forradalmi gyakorlat különféle útjai rendkívül gazdaggá tették a marxizmust. Pillanatnyilag semmilyen gyűjtemény még nem képes teljes egészében összefogni, egymás mellé rakni azt, amit a marxizmusnak ez a hirtelen gazdagodása hozott a forradalmi elmélet és gyakorlat elemzésének terén. A szerkesztők csak érzékeltetik a marxizmus reneszánszát, utalnak arra, hogy a forradalmi gyakorlat különféle útjai mennyire gazdagítják a marxizmust, megadják az alapot és a kiindulópontot ennek a hatalmas és gazdag anyagnak a tanulmányozásához, a vezérfonalat annak megítéléséhez, hogy mi az „igazi” marxizmus — vagyis mi az, ami hozzájárul a világ megváltoztatásához, ami ténylegesen tanítás a világ megváltoztatásáról, és amely feltárja e megváltoztatás mozgató erőit, a tömegek történelmi szerepét, és ezzel a gyakorlatra visszahatva maga is a világ megváltoztatásának eszköze lehet. A világ átalakításával kapcsolatban azonban még sok elméleti és gyakorlati problémát kell megoldani a világ marxistáinak, kommunistáinak. Tudjuk, hogy a világ nem egy országában ezer és ezer marxista, kommunista dolgozik a kérdések gyakorlati és elméleti megoldásán, saját országuk történelmi és társadalmi sajátosságaival összhangban. Ennek a hatalmas munkának az összefoglalása, a marxizmusnak egy olyan antológiája, amely ennek az egész világfolyamatnak a sokrétűségét és gazdagságát adja, csak a jövő feladata lehet.

Ez a mostani gyűjtemény azt érzékelteti, hogy ebben a munkában meddig jutottunk. Éppen ezért nemcsak kézikönyve és segédkönyve lehet a marxizmus tanulmányozóinak, hanem a marxizmusnak egy sajátos történelmi pillanatát is adja, ami történelmi értékűvé avatja, a marxizmus fejlődéséhez való önálló hozzájárulássá teszi ezt a szöveggyűjteményt, amely ugyanolyan helyet kaphat a marxizmus történetében, mint egy-egy versantológia kapott vagy kaphatott az irodalomtörténetben, amikor az irodalomnak egy sajátos szakaszát, sajátos mozzanatát tudta megragadni és érzékeltetni.